

УДК 659+002.1

**ДИСКУРС «ДЕКОМУНІЗАЦІЇ»
В КОНСТРУЮВАННІ НОВОГО СИМВОЛІЧНОГО
ТА ТОПОНІМІЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ:
МАСМЕДІЙНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ**

Т. В. Хітрова

*Національний університет «Запорізька політехніка»,
вул. Жуковського, 64, Запоріжжя, 69063, Україна*

Досліджено медійну репрезентацію української топонімічної політики та політики перейменувань загалом у контексті дискурсу «декомунізації». Медіа розглянуто як інформаційний простір конструювання та функціонування дискурсів історичної пам'яті й новітнього символічного простору. Засоби масової інформації завжди були невіддільною складовою в реалізації державної політики пам'яті, простором формування її нарративного змісту, місцями та носіями її публіцистичних реценцій, тому в публікації окремо акцентовано медійну культуру сучасних ЗМІ в контексті формування новітнього якісного дискурсу пам'яті та історичної топоніміки. Потужним інформаційно-аккумуляційним чинником цього процесу став ухвалений у 2015 році в Україні «декомунізаційний пакет» законів, який спричинив широкий суспільний резонанс у публічному просторі й став фактором виокремлення самостійного публіцистичного дискурсу «декомунізації».

Ключові слова: комунікація, декомунізація, дискурс, інформаційний простір, історична пам'ять, медіа, топоніміка.

Постановка проблеми. Сьогодні формування якісного дискурсу української історичної пам'яті, його новітніх нарративних репрезентацій є невіддільною складовою медійної культури засобів масової інформації. Ці процеси зумовлені не лише соціокомунікаційними змінами в системі інформаційного обміну (медіатизація всіх сфер соціальної та міжособистісної комунікації), глобально-технологічним прогресом (розширенням публічних платформ ком'юніті), активізацією громадянського та культурного сектору, відкритістю науково-дослідницьких інститутів, а також такими явищами, як популізм українського політикуму, президентська пріоритетність формуванням державної політики пам'яті.

Одним із позитивних аспектів прояву медіатизації в репрезентації дискурсу пам'яті є інституційна підтримка процесів історичної медіаосвіти. 21 квітня 2016 року президія Національної академії педагогічних наук України схвалила нову редакцію «Концепції впровадження медіаосвіти в Україні», вихідними положеннями якої стали такі тези: «Загострення потреби в інтенсифікації розвитку медіаосвіти зумовлено необхідністю протистояти зовнішній інформаційній агресії та руйнівній зарубіжній пропаганді. У цих умовах медіаосвіта стає фундаменталь-

ною складовою інформаційної безпеки країни, відіграє стратегічну роль у вихованні патріотизму молоді, формуванні української ідентичності» [5].

Новітнім інформаційно-аккумуляційним ресурсом формування медіадискурсу української історичної пам'яті став ухвалений 9 квітня 2015 року Верховною Радою України «декомунізаційний пакет» законів, у яких ідеться про визнання державою борців за незалежність України в ХХ столітті, відкриття архівів радянських репресивних органів, засудження комуністичного та нацистського тоталітарних режимів і увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. Дискусії щодо основних положень Закону, міжнародного досвіду, економічної (не)доцільності, брендингової складової радянського символічного простору, деідеологізації системи освіти, культури та мистецтва, топонімічного ландшафту України спричинили широкий суспільний резонанс у публічному просторі й стали фактором виокремлення самостійного публіцистичного дискурсу «декомунізації» [11]. Можемо констатувати, що в українському інформаційному просторі вперше на всіх рівнях комунікації відбулося демаскування дискурсу історичної пам'яті, який набув офіційного та цілеспрямованого характеру. Формування ж нового дискурсу «декомунізації» почало втілюватися на основі таких національно-консолідаційних конструктів, як «історична справедливість», «соціальна справедливість», «національна гідність», «відповідальність» та інші. «Декомунізація» у публічній площині стала важливою частиною протистояння «руському миру» всередині країни та російській пропаганді зовні, що значно розширює семіотичний простір дискурсу, його стратегічний ресурс в інформаційній війні. Наприклад, радянську символіку зараз активно використовує путінська Росія у власних пропагандистських цілях, її заборона та кримінальна відповідальність за виготовлення і розповсюдження в Україні значно зменшує кількість охочих ідентифікувати свої проросійські погляди.

Однією із важливих форм функціональної експлікації дискурсу стало широке залучення до дискусій аудиторного ресурсу медіа. Пересічні українці поряд із науковцями та експертами стали повноцінними учасниками діалогу щодо політики перейменувань і зміни топонімічного ландшафту України. Аудіовізуальні та інтерактивні ресурси медіа дали змогу перфомантизувати й подекуди шоуїзувати цей процес. Можемо констатувати, що «топоніміка» та «символіка» виявилися найбільш стійкими конструктами дискурсу, які й до сьогодні підтримують його в медіа. Ще одним дискусійно насиченим простором «декомунізації» став ребрендинг торгових марок, назв продуктів виробництва, власних назв, здебільшого ергонімів, тощо. Гра слів, як комунікаційний прийом, стала основним інструментом аргументації виконання положень Закону й одночасно засобом формування опозиційних комунікаційних стратегій в інформаційному просторі України. Загальний емоційний тон таких матеріалів у медіа мав здебільшого негативне забарвлення. Серед поширених прийомів використовувалася саркастична комунікативна схема. Так, наприклад, «Совкова декомунізація: “Советское шампанское” перейменували на “Советовское”» (Galinfo, 3 січня 2016), «Хлібна декомунізація: у Миколаєві перейменували Стахановський хліб» (AgroReview, 5 квітня 2016), «“Декомунізація” продуктів — фейк для внутрішнього споживання» (112 Україна, 17 травня 2016),

«Гастрономічна декомунізація: чи бути московській ковбасі?» (ПравдаТУТ, 2 серпня 2017), «Порошенко декомунізував своє підприємство. Завод “Ленінська кузня” вирішив змінити назву» (ZN.UA, 17 лютого 2017), «Не тим Іллічем комбінат назвали» (LB.ua, 27 квітня 2016) та інші.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наразі в міжнародній та українській науково-теоретичній площині вже з’явилися самостійні дослідження, що репрезентують узагальнені результати процесу декомунізації в Україні, актуалізують його проблемні питання в міжнародній, юридичній, політико-ідеологічній, соціальної, культурній та іншій площині, зокрема це наукові розвідки Г. Берченко, П. Долганова, К. Кобченко, С. Кононенко, Ю. Котляр, О. Литвиненко, П. Покатаєва, М. Рябчука [7–8], М. Тахтаулова, В. Циба, О. Шевель, D. Marples [6], A. Czarnota [1] та інших.

Мета статті. Інтенсивне обговорення української спроби декомунізації в національному та міжнародному інформаційному просторі набуло статусу медіатренду і, власне, зачепило і самі ЗМІ, зміну формату та змісту комунікації в межах гібридної «українсько-радянської» моделі. Тому в розвідці окрему увагу приділено практиці перейменувань у медіасекторі, зміни його символічного простору, ребрендингу, практиці уникання та оскарження прямої дії декомунізаційного пакету законів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування дискурсу «декомунізації» розпочалося ще у часи розпаду Радянського Союзу і пов’язано з інформаційною діяльністю українських громадських рухів та організацій, однак у медійних дискусіях він так і залишився на рівні публіцистичного маргінесу, симптоматичних пресових рефлексій. Активного розвитку дискурс «декомунізації» набуває за часів президентства В. Ющенка, зокрема під час обговорення Закону «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», ухваленого Верховною Радою 28 листопада 2006 р., а також визнання воїнів ОУН-УПА учасниками боротьби за незалежність України у ХХ ст., однак знову ж таки його витісняють опозиційні комунікаційні технологи зі стратегічного інформаційного простору. Утім, у зв’язку з потребою захисту і підтримки учасників акції 30 червня 2009 року, які зруйнували пам’ятник Леніну, як реакція на зволікання і перешкоджання виконанню указів Президента «щодо ліквідації пам’ятників та пам’ятних знаків, присвячених організаторам голодоморів та політичних репресій», 3 липня 2009 року в Києві було створено Комітет декомунізації. Характерною ознакою дискурсу «декомунізації» цього періоду стає його монополізація у публічному просторі об’єднанням «Свобода», адже використання конфлікту в історичних питаннях є основою діяльності цієї партії, що, безумовно, принесло їй свої політичні дивіденди [4, 3].

Семіотичний простір дискурсу історичної пам’яті цього періоду характеризувався превалюванням конструктів «пам’ятаємо», «історична справедливість», «правда», «увіковічення», «голодомор», «українські воїни», «репресовані українці», «місця пам’яті». Аудіовізуальна перфомантизація на рівні символічних та комеморативних заходів підсилила його ефект занурення у соціум. До символічного простору дискурсу вводиться «Хрест пам’яті жертв Голодомору», до комеморативних практик — «палаюча свічка» на екрані телевізора та в оселі кожного українця. Медійна

індустрія розширює свій просвітницький арсенал документальними фільмами та розслідуваннями.

З приходом до влади В. Януковича в Україні розгортається новий етап «модернізації» національного історичного нарративу, що починається із санації попередніх ініціатив і характеризується зміною основного курсу національного будівництва, провідним вектором якого стає економічно-державницький фактор [4, с. 4].

Практичними заходами в реалізації програми офіційної політики пам'яті стає ліквідація Інституту національної пам'яті (Указ Президента № 1085/2010) — єдиного органу влади, відповідального за формування державної політики національної пам'яті; й створення натомість однойменної науково-дослідної установи, що переходить до управління Кабінету Міністрів України (Указ Президента № 1086/2010).

У зв'язку з ліквідацією спеціальних повноважень попереднього Інституту, закріплених Положенням про УІНП та Законом України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», у державі відбувається абсолютне переформатування офіційного курсу національної пам'яті, а подекуди, на думку експерта — історика В. В'ятровича, припинення державної політики в цьому напрямі загалом [2].

Інтенсивним поштовхом для національної реабілітації дискурсу «історичної пам'яті» у формуванні змістовного простору «декомунізації» стала Революція гідності, а її важливим акумуляційним чинником — дискурс-потік «Ленінопад», який репрезентував подієвий сегмент змістового наповнення дискурсу й почав формувати його семіотичний простір (інформаційний код) — зміну символічного простору України. Заклик до «декомунізації» в тодішньому публічному дискурсі вже не обмежувався боротьбою з комуністичною ідеологією, а набув більш широкого значення — боротьби з радянським спадком у символічному просторі, практиками, моделями поведінки та світоглядом, радянськими міфами загалом. З метою досягнення якомога швидшої позитивної реакції, схвалення широкої громадськості у публічній площині використовуються технології протиставлення «радянського» «європейському». Ця дихотомія мала підмінити аналітику поверхневою аргументацією й стати дієвим засобом впливу на емоційний стан реципієнтів інформації — пересічних українців. Однак у великої частини населення Центральної, Східної та Південної України такі процеси спричиняли непорозуміння у зв'язку з відсутністю чітко проголошених історичних оцінок, що спонукало до масових протистоянь. Аналізуючи конфліктність українського інформаційного простору періоду Революції гідності, О. Гайдай зазначає: «Замість “декомунізації”, що має відверто негативне забарвлення, я б радше говорила про позитивний за значенням процес “долучення до Європи”, який акцентує момент приєднання та створення, а не руйнування та повалення [3]. Дослідження соціологічної групи «Рейтинг» засвідчило, що люди категоричніше виступають проти знесення пам'ятників, аніж проти перейменування вулиць. Хоча, здавалося б, формальні незручності зміни назв, пов'язаних із місцем проживання, мали би спричиняти більше негативу.

Станом на 9 квітня 2020 року, за повідомленням УІНП, в Україні демонтовано приблизно 2,5 тис. пам'ятників комуністичним лідерам, із них — 1 324 Леніну, перейменовано 52 тисячі об'єктів топоніміки, 75 закладів освіти, 33 залізничні

об'єкти, 2 морські порти. Загалом меморіальний дискурс-потік і до сьогодні є активним у межах медіадискурсу «декомунізації», репрезентований він здебільшого аналітичними матеріалами, що чітко відтворюють історичні оцінки процесу демонтування радянської символічної спадщини, аналіз нового монументального нарративу, відстеження недодекомунізованої меморіальної спадщини, питання охорони радянських пам'ятників, які належать до витворів мистецтва, аспекти рекомунізації окремих монументів, ревізії демонтованих пам'ятників, проблеми декомунізації місцевого меморіального простору тощо. Темарій проблемних публікацій у межах означеного дискурс-потіку свідчить про те, що сучасна журналістика виконує одну із найважливіших своїх функцій — контролюючи й покладає на себе функцію ініціювання та громадського контролю щодо остаточного очищення символічного простору України. Так, у публікації «Що можуть робити медіа та держава: дискусія про деколонізацію» (Bookforum, 20 вересня 2019), акцентуючи необхідність викорінення не лише радянського, а й російсько-імперського нашарування, журналісти підрахували, що станом на 2019 рік в Одеській області налічувалося 87 вулиць, названих на честь Пушкіна, а 89 — Суворова; Херсонській — 67 топонімів, які пов'язані з іменем Пушкіна, 79 — Суворова, 28 — Лермонтова та іншими. Ще однією проблемою, на яку вказують журналісти, є потреба перейменування топонімів-русизмів, яких нараховують приблизно 60, наприклад, без змін залишилися назви таких населених пунктів, як Первомайськ, Малокатеринівка, Горького, Знам'янка та інші. Окрему увагу в медіасередовищі отримали топоніми, названі на честь Карла Маркса, Фрідріха Енгельса чи Рози Люксембург, відповідно до Закону про «декомунізацію» вони не підпадають під дію Закону про перейменування, оскільки ці особи не були діячами радянського режиму, а їхні імена лише використовували у його межах. За ініціативи місцевих громад у багатьох населених пунктах ці топоніми були змінені, однак на трансформації власних назв це не позначилося.

Отже, теоретичним підґрунтям до наукового осмислення інформаційного змісту «декомунізації» в сучасному масмедійному дискурсі є не лише новітня практика його експлікацій у ЗМІ, а й проблема відповідальності та компенсаторності «пам'яті». Поняття «відповідальності», зокрема й кримінальної, входить і до основного змісту пакета «декомунізаційних законів», а отже, передбачає переформатування комунікаційної моделі «пам'яті» в публічному просторі. Наукове обґрунтування проблеми «відповідальності» у процесі «декомунізації» сьогодні репрезентують розвідки дослідників Українського інституту національної пам'яті, які беруть безпосередню участь у продукуванні й просуванні його офіційного тлумачення в українському та міжнародному інформаційному просторі. Роз'яснювальна функція у цьому напрямі покладається на медійний сектор. Крім того, медіа беруть на себе функцію громадського контролю за виконанням основних норм закону, систематично інформуючи про правомірність чи неправомірність ухвалених рішень, дій суб'єктів різних форм господарювання, фізичних осіб, долю декомунізованих монументів та пам'ятних знаків, конфліктних питань зміни місцевої топоніміки, судових рішень тощо. Станом на січень 2020 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень за статтю 436-1 ККУ (виготовлення, поширення комуністичної сим-

воліки і пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного режимів) зафіксовано 69 справ, моніторинг українських медіа дає змогу констатувати, що третина з них висвітлювалась у засобах масової інформації. На думку чеського історика Петра Вагнера, маркування публічного простору й фіксація в ньому успіхів держави є важливим етапом стирання комуністичного минулого країни. Отже, засоби масової інформації поряд із новою топонімічною картографією беруть участь і в процесах творення нової ментальної картографії української нації, що, власне, й закладено в еволюційний зміст законів про «декомунізацію».

Саме засоби масової інформації стали джерелом культивування змістовного та візуального наповнення дискурсу «декомунізації», зокрема найбільший дискурс-потік формується навколо топонімічних змін та перейменувань через арену публіцистичних дебатів довкола різних версій радянсько-комуністичної пам'яті як фільтра стабілізації/дестабілізації інформаційного середовища. Нерозуміння, а то й неприйняття процесу декомунізації окремими ЗМІ чи журналістами сприяли поширенню деструктивних настроїв у суспільстві, загальної дезорієнтації аудиторії. До цього спонукав і поверховий підхід журналістів до висвітлення подієвого змісту дискурсу, відсутність критичного та аналітичного підходу, який часом підмінявся сарказмом у репрезентації дійсності на кшталт «"Смачні" та релігійні: Як перейменовали вулиці Харківщини» (Деро.ua, 23 лютого 2017), «За що посадять на п'ять років» (Сьогодні, 11 квітня 2015), «Ленін в ресторані» (УНІАН, 28 січня 2020), «Чому шапка з радянською зіркою — не ок» («Zaxid.net», 29 грудня 2020).

Одночасно й самі медіа підпали під дію Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки». Відповідно до Закону, в ЗМІ не можна «заперечувати злочинний характер комуністичного режиму 1917–1991 рр. в Україні» або виправдовувати його, героїзувати керівників компартії, створювати позитивні образи таких героїв. Українські медіа не можуть використовуватися для пропаганди комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів і їхньої символіки. Усі друковані видання, назви яких містили символіку тоталітарних режимів, мали бути перереєстровані, зазнав обмежень і контент аудіовізуальних ЗМІ, розроблені інструкції щодо висвітлення подій 1917–1991 років в Україні. Процесу декомунізації (зміни назв та логотипів), відповідно до Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки», підлягали 137 друкованих видань. Зміни назв періодичних видань та їхня перереєстрація почалися досить швидко. Одним із найперших відреагував медіаринок Одещини, де одночасно було перейменовано три газети [11], а, наприклад, у Запорізькій області декомунізації підлягала здебільшого символіка друкованих видань: так, газета Запорізької обласної ради «Запорізька правда» у своєму логотипі містила радянський герб.

Окремі власники ЗМІ досить критично поставилися до підписаних Президентом законів, зокрема газета «Комсомольська правда в Україні» — цю проблему аналізує автор у статті «Декомунізація як риторичний дискурс та джерело формування амбівалентних смислів у сучасному інформаційному просторі України» [11].

Варто наголосити, що, за підсумками 2016 року, моніторинг громадської організації «Телекритика» виявив порушення норм Закону в інформаційній діяльності національних газет «Вести» та «КП в Україні», телеканалу «112 Україна» й одеської ТРК «Репортер». Загалом в Україні правові підстави щодо скасування державної реєстрації періодичним виданням були встановлені до 67 друкованих ЗМІ. Проблема перейменування газет хронологічно збіглася з процесом реформування сектору друкованих видань. Для того щоб не втратити державні пільги, газети мали зберегти свою історичну назву, що часом було в конфлікті з вимогами щодо декомунізації.

Процес «очищення» медійного сегмента відбувається і сьогодні: так 19 серпня 2019 року Окружний адміністративний суд Києва повністю задовольнив позов Міністерства юстиції щодо припинення випуску друкованого видання «Робітнича газета». Суд погодився з доводами позивача, що газета порушила вимоги Закону про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні і заборону пропаганди їхньої символіки. Підставою слугували результати комплексної лінгвістично-мистецтвознавчої експертизи від 4 жовтня 2018 року, яку замовило Головне управління СБУ у Києві і Київській області у межах кримінального провадження. Фахівці дослідили три номери «Робітничої газети» (№ 47, 48 і 50–51) від 2018 року і натрапили на публікації, зміст яких містить ознаки підбурювання до зміни чинної української влади і системи державного укладу в Україні та встановлення соціалістичного ладу за допомогою революції. Наприклад, у статті «Марксистско-ленинское учение востребовано современностью» (з промови Петра Симоненка) містяться цитати з праць В. Леніна, у яких є заклики-лозунги, що виражають схвалення перемоги пролетаріату над капіталізмом і націоналізмом, їхнє повалення і знищення; єднання пролетаріату Росії та України задля реалізації спільної мети — відсторонення капіталістів від влади, встановлення на території цих країн соціалістичного устрою та світового панування соціалізму (Glavkom, 19 August 2019).

Аналіз системної діяльності державних медіа в контексті медійної підтримки процесів «декомунізації» можемо відстежити за підсумками аналітичного звіту за 2015 рік «Конфлікт в медіа і медіа в конфлікті: донесення дразливих питань через ЗМІ», який підготував Український католицький університет та ГО «Львівський Медіафорум», де на основі аналізу суспільних дискурсів тема декомунізації, за опитуванням респондентів, посідає четверте місце серед тем внутрішньополітичних питань, що порушуються у медіа. У дослідженні зазначено, що «В ставленні до декомунізації відчутна регіональна диференціація. У західній Україні порівняно вища частка тих, хто є помірно лояльним до реалізації цієї реформи. Натомість на сході України вища частка тих, хто висловлює категоричну упередженість щодо цього. Це, ймовірно, обґрунтовано тим, що на території областей, які належать до західної України, фактичний процес декомунізації відбувся ще на початку 90-х років минулого століття, і зараз ця реформа лише незначною мірою стосуватиметься мешканців цього макрорегіону. Тим часом в областях східної України цей процес лише починається і значно втручається у повсякденне життя громадян. Там він відбувається не поступово, порушуючи уявлення мешканців про той простір, в

якому вони живуть» [9]. Констатуємо, що наведені вище тези найчастіше є джерелом формування деструктивної (маніпулятивної) комунікації опонентів декомунізації в Україні, засобом просування політичного замовлення в ідеологічній моделі «регіонального патріотизму». Цьому сприяє нерозуміння широкими масами процесу «декомунізації» в ментальній площині, а лише його ототожнення з процесами перейменування, демонтування, заборони, вилучення, зміни тощо. Комунікація, побудована на таких негативно маркованих закликах, сприяє викривленню когнітивних рецепцій аудиторії, переважанню емоційних рішень над логічними, негативній оцінці явищ загалом і, як наслідок, численним процесам маніпуляції.

У сучасному комунікаційному просторі України, у зв'язку зі зміною політичної еліти та основних пріоритетних напрямів державної інформаційної політики, в медіа відстежується ефект так званої нормалізації або нейтралізації дискурсу «історичної пам'яті», що зумовлено переходом від національно-культурного до соціально-гуманітарного вектора конструювання дійсності в межах державної програми. Загалом «нормалізація» є поширеною технологією замовчування, зміщення акцентів, засобом формування контрдискурсів. Наразі у практичній медійній діяльності цей процес характеризується формуванням самостійного дискурсу-потуку регіональних еліт — «децентралізація історії» (апеляція до реформи децентралізації) з використанням стратегій топонімічного оскарження декомунізованих назв та функціонуванням прихованих дискурсів перейменування. Політична стратегія будівництва регіональної ідентичності на ґрунті історичної пам'яті є вже апробованою в Україні формою ідеологічної моделі «регіонального патріотизму», яка, на жаль, виявилася лише джерелом культивування суспільних конфліктів. З погляду соціокомунікаційного підходу «регіональна ідентичність» — це когнітивний елемент територіального самоусвідомлення спільноти (особистості), який формує емоційно-афективний аспект комунікації й визначає інформаційно-образну модель територіальної ідентифікації.

«Децентралізація історії» в регіональних моделях комунікації насправді є сучасною формою існування контрдискурсу «декомунізації» й найбільше наявна в інформаційному просторі південних та східних регіонів України. Моніторинг місцевих медіа 2016–2020 років засвідчує превалювання журналістських матеріалів із маркуванням «децентралізація історії» в Харківській, Одеській та Запорізькій області. Зміст маркованих матеріалів здебільшого присвячений критиці перейменувань, спробам повернення старої назви чи подвійній її зміні, топонімічному оскарженню, відсутності історичної/культурної/соціальної й іншої співвіднесеності назви та регіону, невідповідність історії/героїки регіону ухваленим новим назвам його топонімічних об'єктів, рекомунізації загалом. Топонімічне оскарження декомунізованих назв наразі залишається провідною темою медійної рецепції дискурсу/контрдискурсу «декомунізації», зокрема: «*Кам'янка vs Більмак: На Запоріжжі пікетували суд через назву декомунізованого райцентру*» (Деро.ua, 16 травня 2017), «*Суд відмовився повертати в Запоріжжі “кремлівську” назву*» (Время новостей, 5 серпня 2017), «*Суд скасував повторне перейменування декомунізованих вулиць у Баштанці*» (Історична правда, 16 червня 2018), «*У Запорізькій області через*

декомунізацію розгорівся скандал» (Сьогодні, 22 травня 2018), «На Волині мешканці декомунізованого села вимагають повернути стару назву» (Перший канал соціальних новин, 7 березня 2019).

У процесі аналізу медійних репрезентацій контрдискурсу «декомунізації» також було виявлено використання маніпулятивного ресурсу, зокрема в таких комунікаційних формах:

- «асоціативних протиставлень»: «Мешканці декомунізованого села в Запорізькій області вважають нову назву неблагозвучною, образливою та несприятливою» (Актуально, 12 грудня 2019), «Москаль заставил жителів закарпатського села стать фанатами Beatles» (Антикор, 28 вересня 2016);
- «рекомунізації» як технології мобілізації політичної прихильності: «Рекомунізація. Чому українським вулицям повертають попередні назви?» (DW, 11 липня 2019), «Харківська міська рада знову проголосувала за повернення проспекту Жукова» (Укрінформ, 24 лютого 2021), «У Харкові повернули пам'ятник Жукову» (Сьогодні, 11 липня 2019), «З Харківської міськради не дозволили винести Леніна» (Українська правда, 24 лютого 2021);
- трансферу як технології протиставлення діям попередньої влади: «Одеська міськрада повернула частині вулиць радянські назви» (Тиждень.UA, 26 квітня 2017); «Бандеру і Шухевича комунізували» (Gazeta.ua, 26 червня 2019); «Черкаська облрада повторно перейменувала два декомунізовані села» (Інформ-UA, 12 жовтня 2016);
- дезорієнтації: «Перегляд декомунізації. Як тоталітарних ідолів можуть повернути через місцеві референдуми» (QNA media, 19 липня 2019), «Українське законодавство потребує дерадянізації» (УНІАН, 2 березня 2021);
- паралельних назв/імен: «Змінили вулицю Артема на Артема Голуба» (Деро.ua, 19 лютого 2016), «Вулицю Надії Крупської перейменували у вулицю Надії» («Boyaraka-inform», 17 лютого 2016), «Виправили помилку: нардепи перейменували Мукачєво» (ТСН, 23 травня 2017), «Комітет Ради вирішив повернути селу на Львівщині назву, яка була до декомунізації» (УНІАН, 28 січня 2020).

У масовій комунікації таке зміщення образно-типізованих проявів дійсності до соціально-типізованих призводить до викривлення когнітивних рецепцій аудиторії й набуває значення соціокомунікаційного семіозу дискурсу. Зміщення акцентів у соціальний бік проблеми є характерною ознакою комунікаційних стратегій опонентів, які застосовувалися від початку формування дискурсу «декомунізації». Смысловий контекст таких рецепцій загалом обмежувався такими тезами: «Декомунізація не на часі. Є нагальніші проблеми, що потребують вирішення — війна, бідність, корупція тощо»; «Ці закони відвертають увагу суспільства від економічних і політичних реформ»; «На перейменування вулиць і населених пунктів потрібні великі кошти, а людям доведеться міняти документи, сплачуючи за це із власної кишені»; «Суспільство не сприйме зміну назв вулиць і міст — особливо старші люди, для яких назви радянських часів є святими»; «Закон ускладнить наукові дослідження історії радянського періоду»; «Ухвалені закони обмежують свободу слова й свободу переконань» тощо.

Ще одною поширеною й актуальною технологією, що побутує в контексті дискурсу/контрдискурсу «декомунізації», є паралельне співіснування різних комунікаційних моделей, серед найбільш поширених «модель соціальної ностальгії», «модель тріумф-катастрофа», «модель прогрес-традиція» тощо [10]. Модель «соціального ностальгування» є головною комунікаційною технологією критиків «історичних законів», власне джерелом культивування опозиційного дискурсу та успішною політичною платформою проросійських кандидатів і партій в Україні. За результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг», 43 % українців ностальгують за СРСР (Українська правда, 29 липня 2019). Основними темами трансляції в моделі «ностальгування» є: *«велике соціальне розширення й необмежена нахабність так званої еліти»*, *«прожитковий мінімум»*, *«безкоштовна освіта»*, *«соціальний захист»* тощо. Серед поширених прийомів, що використовуються у межах цієї моделі, натрапляємо на комунікативну схему — «сперечатися/дискутувати не з опонентами, а з самим собою, умовляти/переконувати себе». Та, незважаючи на таку ментальну й політичну амбівалентність, у предметно-змістовній аргументації аналізованого дискурсу більшість матеріалів репрезентовані все ж таки в моделі «прогрес-традиція», де аналіз результатів процесу декомунізації в символічному просторі сприяє очищенню українського ментального простору. Основним аргументаційним ресурсом цієї моделі комунікації є євроінтеграційний вектор, використаний у тезах: *«Україна повертається до європейської родини»*, *«прощай російська та радянська імперія»*, *«Україна — європейський безвізовий простір»*; розвінчання радянських міфів, коли відкриття архівів дало змогу ввести до інформаційного простору нові свідчення злочинів радянсько-імперської влади — *«відкриття архівів НКВД-КДБ: українці мають знати правду»*, *«відкриті архіви — повернені імена репресованих родичів»*; знайомство з «історією на місцях» репрезентує сегмент аналітично-дослідницької роботи краєзнавців, громадськості та журналістів із відновлення історичної топоніміки. Журналістська комунікація в межах означеної моделі спрямована насамперед на діалог та відтворює смислову концепцію «відповідальної пам'яті».

Висновки. Отже, дискурс «декомунізації» в сучасній публічній площині українського інформаційного простору має амбівалентний вплив на конструювання громадської думки. Політичні маніпуляції в українському символічному просторі не спонукають до процесу консолідації в його очищенні, а сприяють паралельному співіснуванню різних типів історичної свідомості населення (етнонаціональної й соціальної). Попри це, декомунізація національної топонімії є невіддільним елементом демократизації політичного та суспільно-економічного життя країни, а тому залишається стратегічним питанням державного будівництва на національних засадах. Роль медіа у цих процесах полягає у формуванні конвенційних комунікаційних відносин у суспільстві, реалізації ментального змісту пакета «декомунізаційних законів», тематичному наповненні дискурсу в площині його національних інтересів. Систематичний моніторинг і конструктивна аргументація в медіа є важливими ресурсами формування новітнього якісного дискурсу української історичної пам'яті, засобом боротьби з його деструктивними проявами. Отже, окреслені

проблеми та перспективи розвитку комунікації у межах аналізованого дискурсу вказують на його концептуальну сегментацію, а тому і на перспективність подальшого дослідження в контексті теорії соціальних комунікацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Czarnota A. Decommunisation, law and Democracy. Transitional Justice in Post-Communist Central-Eastern Europe. *From Totalitarianism to Democracy: Twisted and Unfinished Road. On the 20th Anniversary of the Fall of Communism in Eastern Europe. Proceedings of the International Conference*. Krakow, 2011. Pp. 132–154.
2. В'ятрович В. Декомунізація і академічна дискусія. Критика. 2015, 18 травня. URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiya-i-akademichna-dyskusiya>.
3. Гайдай О. Протистояння навколо минулого, або пам'ятники Леніну в Центральній Україні. Українська правда. 2017, 19 лютого. URL: <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/gaidai-lenin-monuments> (дата звернення: 09.12. 2020).
4. Nitrova T. Discourse «Decommunisation» in a public plane of contemporary Ukrainian information space. *International Letters of Social and Humanistic Sciences Submitted*. Switzerland, 2016. № 68. Pp. 1–6.
5. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні. *MediaSapiens*. 2016, 24 квітня. URL: <https://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsiya>.
6. Marples D. Decommunization, Memory Laws, and «Builders of Ukraine in the 20th Century». *Acta Slavica Iaponica*. 2018. № 39. Pp. 1–22.
7. Riabchuk M. Ukraine's «muddling through»: National identity and postcommunist transition Communist and Post-Communist Studies. *Communist and Post-Communist Studies*. 2012. № 45. Pp. 439–446.
8. Рябчук М. Декомунізація чи деколонізація? Що показали політичні дискусії з приводу «декомунізаційних» законів? Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. № 2 (82). С. 104–117.
9. Конфлікт в медіа і медіа в конфлікті. Соціологічне дослідження. 2015. URL: <http://journalism.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/Konflikt-v-media-i-media-v-konflikti-Fama-Serpen-Veresen-2015.pdf> (accessed 19 Desember 2020).
10. Хітрова Т. Регіональний градієнт національно-консолідованої моделі «соборної історичної пам'яті»: специфіка медійних репрезентацій. Науково-виробничий журнал «Держава та регіони». Серія: Гуманітарні науки. 2014. № 4 (39). С. 139–142.
11. Хітрова Т. «Декомунізація» як риторичний дискурс та джерело формування амбівалентних смислів у сучасному інформаційному просторі України. Образ. 2015. Вип. 3. С. 60–67.

REFERENCES

1. Czarnota, A. (2011). Decommunisation, law and Democracy. Transitional Justice in Post-Communist Central-Eastern Europe. From Totalitarianism to Democracy: Twisted and Unfinished Road. On the 20th Anniversary of the Fall of Communism in Eastern Europe. Proceedings of the International Conference. Krakow, 132–154 (in English).
2. V'iatrovych, V. (2015, 18 travnia). Dekomunizatsiia i akademichna dyskusiia: Krytyka. Retrieved from <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiya-i-akademichna-dyskusiya> (in Ukrainian).

3. Haidai, O. (2017, 19 liutoho). Protystoiannia navkolo mynuloho, abo pam'iatnyky Leninu v Tsentralnii Ukraini: Ukrainska pravda. Retrieved from <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/gaidai-lenin-monuments> (data zvernennia: 09.12. 2020) (in Ukrainian).
4. Hitrova, T. (2016). Discourse «Decommunisation» in a public plane of contemporary Ukrainian information space: International Letters of Social and Humanistic Sciences Submitted. Switzerland, 68, 1–6 (in English).
5. Kontseptsiiia vprovadzhenia mediaosvity v Ukraini: MediaSapiens. (2016, 24 Kvitnia). Retrieved from <https://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsiya> (in Ukrainian).
6. Marples, D. (2018). Decommunization, Memory Laws, and «Builders of Ukraine in the 20th Century»: Acta Slavica Iaponica, 39, 1–22 (in English).
7. Riabchuk, M. (2012). Ukraine's «muddling through»: National identity and postcommunist transition Communist and Post-Communist Studies: Communist and Post-Communist Studies, 45, 439–446 (in English).
8. Riabchuk, M. (2016). Dekomunizatsiia chy dekolonizatsiia? Sheho pokazaly politychni dyskusii z pryvodu «dekomunizatsiinykh» zakoniv? Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2 (82), 104–117 (in Ukrainian).
9. Konflikt v media i media v konflikti. Sotsiologichne doslidzhennia. (2015). Retrieved from <http://journalism.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/Konflikt-v-media-i-media-v-konflikti-Fama-Serpen-Veresen-2015.pdf> (accessed 19Desember 2020) (in Ukrainian).
10. Khitrova, T. (2014). Rehionalnyi hradiient natsionalno-konsolidovanoi modeli «sobornoï istorychnoi pam'iaty»: spetsyfika mediinykh reprezentatsii: Naukovo-vyrobnychy zhurnal «Derzhava ta rehiony». Serii: Humanitarni nauky, 4 (39), 139–142 (in Ukrainian).
11. Khitrova, T. (2015). «Dekomunizatsiia» yak rytorychnyi dyskurs ta dzherelo formuvannia ambivalentnykh smysliv u suchasnomu informatsiinomu prostori Ukrainy: Obraz, 3, 60–67 (in Ukrainian).

doi: 10.32403/0554-4866-2021-1-81-100-112

«DECOMMUNIZATION» DISCOURSE AS A SOURCE FOR CONSTRUCTION OF NEW SYMBOLIC AND TOPONYMIC SPACE IN UKRAINE

T. V. Khitrova

*National University «Zaporizhzhia Polytechnic»,
64, Zhukovsky St., Zaporizhzhia, 69063, Ukraine
hittvzhur@gmail.com*

The article explores the media representation of Ukrainian toponymic and renaming policies in the context of the discourse of «decommunization». Media are regarded as an information space for the construction and functioning of discourses of historical memory and the latest symbolic space. The media have always been an integral part of the implementation of the state memory policy, the space of forming its narrative content,

places and media of its journalistic receptions. Therefore, the publication specifically focuses on the media culture of contemporary media in the context of formation.

Approved in Ukraine in 2015, «decommunization» number of laws became powerful and accumulating information factor of this process, which caused widespread public resonance in public space. It became a factor in the separation of independent public discourse of «decommunization».

Currently, the formation of Ukrainian historical memory discourse of high quality, its newest narrative representations is an integral part of the media culture of the media. These processes are caused not only by social and by communication changes in the system of information exchange. But also by mediatization of all spheres of social and interpersonal communication, by global technological progress, for example, the expansion of public platforms of community, an activation of the civil and cultural sector; openness of the research institutions, as populism of the Ukrainian politicians and the presidential priority of the state memory policy formation. State support for historical media education processes is one of the positive aspects of the manifestation of mediation in the representation of memory discourse.

Keywords: *communication, decommunization, discourse, information space, historical memory, media, toponymy.*

Стаття надійшла до редакції 29.03.2021.

Received 29.03.2021.